

Danuta Skrzypczak

AKTA WOJSKOWYCH INSTYTUTÓW I BIUR TECHNICZNYCH Z LAT 1915—1939

Wstęp

Istniejące w latach 1915—1939 wojskowe instytuty i biura badań o profilu technicznym przechodziły szereg przeobrażeń natury organizacyjnej, w związku z czym zmieniał się ich zakres czynności. Z racji swego charakteru omawiane instytucje prowadziły badania naukowo-doświadczalne w zakresie studiów technicznych nad materiałami uzbrojenia, tj. bronią, amunicją i sprzętem technicznym dla potrzeb wojska.

Niniejsze omówienie ilustruje strukturę, działalność oraz zawartość aktową dziewięciu instytucji. Stan zachowania akt w poszczególnych zespołach przedstawia tabela.

Lp.	Nazwa zespołu	Ilość j.a.	Akta z lat
1	Instytut Techniczny Uzbrojenia	294	1915—1939
2	Instytut Przeciwgazowy	76	1922—1939
3	Wojskowy Instytut Badań Inżynierii	139	1927—1934

4	Biuro Badań Technicznych Broni Pancernych	100	1934—1939
5	Biuro Badań Technicznych Saperów	57	1934—1939
6	Biuro Badań Technicznych Wojsk Łączności	9	1934—1939
7	Instytut Techniczny Lotnictwa	15	1923—1939
8	Instytut Badań Lekarskich Lotnictwa	1	1937—1938
9	Instytut Techniczny Intendentury	29	1924—1939

W wyniku prac porządkowych akta omawianych instytucji zostały ostatecznie w pełni udostępnione do badań naukowych, W ramach zespołów archiwalnych wytwór kancelaryjny otrzymał układ rzeczowo-chronologiczny i obejmuje akta z lat 1915—1939.

Instytut Techniczny Uzbrojenia

Organizacja Instytutu Technicznego Uzbrojenia przechodziła szereg przeobrażeń strukturalnych, biorąc swój początek z Artyleryjskiej Komisji Doświadczalnej. Jak wynika z zachowanych akt, jej działalność datuje się od roku 1922¹. W myśl rozkazu Departamentu III Artylerii MSWojsk. w marcu 1926 roku został zorganizowany Instytut Badań Artylerii², w skład którego weszły: była Artyleryjska Komisja Doświadczalna w Rembertowie pod nazwą „*Centrala Badań Poligonowych*” oraz była Pracownia Chemiczno-Metalograficzna Departamentu III Artylerii w Warszawie pod nazwą „*Centrala Badań Laboratoryjnych*”, a także

¹ CAW, I. 342.1.266.

² Rozk. dz. nr 1 z dn. 25.03.1926 r. CAW, I. 342.1.22.

Redakcja „*Przeglądu Artyleryjskiego*” i Biuro Techniczne.

Z dniem 7 kwietnia 1927 roku rozkazem ministra Spraw Wojskowych — Instytut Badań Artylerii został przemianowany na Instytut Badań Materiałów Uzbrojenia³, stanowiąc ośrodek naukowo-badawczy Departamentu Uzbrojenia MSWojsk.

W lipcu 1932 roku Centrala Badań Poligonowych będąca w składzie organizacyjnym Instytutu Badań Materiałów Uzbrojenia zmieniła nazwę na Centrum Badań Balistycznych⁴.

Z dniem 28 czerwca 1935 roku Instytut Badań Materiałów Uzbrojenia został przekształcony na Instytut Techniczny Uzbrojenia⁵ w następującym składzie organizacyjnym:

1. Sekretariat, 2. Oddział Ogólno-Techniczny, 3. Oddział Artylerii, 4. Oddział Broni Małokalibrowej, 5. Oddział Chemiczny, 6. Oddział Konstrukcyjny, 7. Samodzielny Referat Administracyjny, 8. Komisja Normalizacyjna, 9. Dział Badań Pirotechnicznych, 10. Centrum Badań Balistycznych.

*

Całość akt omawianego zespołu została ujęta w odpowiednie grupy rzeczowe. Najliczniejszą z nich jest grupa akt dotycząca wyposażenia technicznego (164 j.a.), którą otwierają: instrukcje, referaty, sprawozdania omawiające sposoby użycia i wykorzystania broni i amunicji w zależności od warunków technicznych. Zachowana instrukcja przedstawia warunki techniczne ich odbioru. Do rzędu interesujących należą archiwalia omawiające sprawy broni: ręcznej, maszynowej i towarzyszącej. W szczególności zachowały się opisy zasad działania różnych typów pistoletów maszynowych. Podobny charakter posiada spuścizna aktowa dotycząca karabinów maszynowych „Schwarzlose”, „Oerlikon” i „Lewis”. Są to głównie: raporty techniczne, protokoły dotyczące prób technicznych, instrukcje obsługi. Wymienić tu

³ Rozk. dz. nr 21 z dn. 7.04.1927 r. Tamże.

⁴ CAW, I. 342.1.274.

⁵ Okólnik z dn. 20.07.1935 r. CAW, I. 362.1.52.

należy zespół warunków technicznych dla poszczególnych typów rkm, ckm i nkm wraz z rysunkami ich części. Zachowały się także albumy zdjęć, ilustrujące karabiny maszynowe.

W programach badawczych ITU ważną pozycję zajmowały prace i studia nad bronią artyleryjską. W przeważającej części materiały dotyczą określenia warunków technicznych i zasad działania armat, haubic i moździerzy. Ważną pozycję w tym dziale zajmowały instrukcje obsługi dział firm zagranicznych z załączoną dokumentacją techniczną. Dotyczy to w szczególności firm: „Bofors”, „Skoda”, „Schneider”, „Yickers” i „Bearolmore”. Charakterystyczne materiały tej grupy dotyczyły studiów nad częściami do haubic — uzupełnione rysunkami technicznymi (przekroje: poziome, podłużne, poprzeczne — jaszcz, przodków, zapalników, przyrządów celowniczych i mechanizmów kierunkowych).

Przedmiotem zainteresowań ITU były sprawy zamówień części i przyrządów uzbrojenia. Ten problem ujmuje zachowana korespondencja, która naświetla programy ich produkcji dla potrzeb wojska. Na uwagę zasługuje tu sporządzony katalog przyrządów optycznych i mierniczych, zawierający ich charakterystykę oraz uwagi na temat ich konserwacji. Materiał aktowy tej grupy zawiera liczne rysunki techniczne sprzętu i elementów broni, wśród nich lunet celowniczych wz. 29 i 37, celownicze przeziernikowych wz. 35. Nieliczne materiały archiwalne dotyczą prac na temat zasad użycia sprawdzianów, które zawierały ogólne wiadomości z zakresu klasyfikacji, normalizacji i pomiarów, uzupełniane korespondencją w sprawie zamówień na sprawdziany. Z tego typu materiałów na uwagę zasługują protokoły w sprawie wyników prób z przyrządami kreszerowymi oraz studia nad ich elaboracją. Pokażna część wytworu aktowego dotyczy amunicji, surowców i półfabrykatów amunicyjnych.

W programie prac badawczych ITU ważną pozycję zajmowały doświadczenia i próby z amunicją karabinową oraz działową. Należy przy tym zaznaczyć, że część materiałów występuje w jęz. francuskim. Są to przeważnie instrukcje, tablice, tabele konstrukcyjne, katalogi oraz prace opisowe. Dokumentacja aktowa dotycząca tej tematyki jest bardzo zróżnicowana. Spora jej część określa warunki techniczne elaboracji i odbioru pocisków, nabojów, skorup granatów do dział różnych kalibrów, m.in. do 100 mm haubic wz. 14, 155 mm wz. 1914, do dział rosyjskich 75 i 76 mm,

do działek 47 mm. Tymczasowe warunki techniczne określają wyrób skorup granatów działowych od 55 mm do 155 mm uzupełnione rysunkami technicznymi. Część materiału dotyczy prac doświadczalnych, laboratoryjnych oraz kontrolnych i występuje najczęściej w formie protokołów. Dotyczy to głównie amunicji 40 mm, 75 mm i 105 mm oraz zapalników artyleryjskich, pocisków ćwiczebnych wz. 37 i smugowych firmy „Bofors”, granatów kruszących 220 mm wz. 31.

Z materiałów archiwalnych, dotyczących amunicji specjalnej zachowały się interesujące akta określające warunki techniczne na bomby zapalające i oświetleniowe, nabite i nienabite, balastowe, na rakiety świetlne i dymne sygnałowe oraz na zapalniki do bomb lotniczych.

Ważną rolę w całokształcie prac ITU odgrywał wyrób odpowiednich opakowań na amunicję i jej elementy. Zachowały się materiały określające warunki techniczne na skrzynie do zapalników i granatów. Rysunki techniczne zapoznawały z ewentualnością różnych udoskonaleń i przeróbek opakowań na amunicję.

Bardzo interesujące wydają się sprawozdania z wizytacji w zakładach firmy „Bofors” w Szwecji, traktujące o organizacji odbioru technicznego materiałów wyjściowych i półfabrykatów. W pracach badawczo-rozwojowych ITU ważną rolę odgrywały studia i prace doświadczalne nad materiałami chemicznymi dla potrzeb wojska. W dziale chemicznym ważną pozycję zajmowały prace badawcze prochów i materiałów wybuchowych. Charakteryzują to zagadnienie zachowane sprawozdania, uwagi do protokołów, kwalifikujących prochy w związku z prowadzonymi badaniami balistycznymi i laboratoryjnymi. Z innych materiałów reprezentatywnych dla tego działu należy wymienić instrukcje dotyczące przechowywania prochów nitrocelulozowych i nitroglicerynowych. Licznie zachowana korespondencja wskazuje na kierunek prac badawczych, związanych z materiałami wybuchowymi — zastępczymi. Pozostałe materiały występujące w tym zespole dotyczą spraw ogólnopństwowych, organizacyjnych, personalnych i gospodarki finansowej. Skromnie przedstawia się spuścizna aktowa Centrum Badań Balistycznych, której zawartość stanowią rozkazy tajne, dzienne i techniczne z lat 1922—1939.

Instytut Przeciwigazowy

Z dniem 20 września 1922 roku zatwierdzono statut Komitetu Obrony Przeciwigazowej⁶, w którym zobowiązano Komitet Obywatelski Obrony Przeciwigazowej do powołania i wybudowania Instytutu Badawczego Broni Chemicznej.

Początek rozwoju organizacyjnego Instytutu Przeciwigazowego datuje się — w świetle zachowanych akt — od grudnia 1922 roku i związany jest z działalnością Instytutu Badawczego Broni Chemicznej⁷. Wówczas w studium organizacji były następujące komórki Instytutu: pracownie — fizyczna i chemiczna, dział dymowy, laboratorium kapsli i kapiszonów⁸. Zadaniem Instytutu Badawczego Broni Chemicznej było specjalizowanie się w pracach badawczo-doświadczalnych nad środkami walki chemicznej i sposobem ich wytwarzania dla potrzeb wojska, przy uwzględnieniu możliwości wytwórczych przemysłu chemicznego.

Z dniem 18 grudnia 1925 roku została odpowiednio zmieniona nazwa Instytutu Badawczego Broni Chemicznej na Wojskowy Instytut Gazowy⁹.

Kolejna reorganizacja nastąpiła z dniem 1 kwietnia 1929 roku. Z tą datą Wojskowy Instytut Gazowy został przemianowany na Wojskowy Instytut Przeciwigazowy, który jako instytucja centralna podlegał ministrowi Spraw Wojskowych¹⁰. Skład organizacyjny WIP przedstawiał się następująco: Kierownictwo, Biuro rachunkowo-materiałowe; działy: środków zaczepnych, środków ochronnych, toksykologiczny, analityczny, artyleryjski, dymów bojowych, fizyczny oraz techniczny. Do zadań Wojskowego Instytutu Przeciwigazowego należało zasadniczo prowadzenie badań naukowo-doświadczalnych w dziedzinie wynalazków i udoskonaleń technicznych środków obrony przeciwigazowej i walki chemicznej. Organami pomocniczymi były: Rada Wojskowego Instytutu Przeciwigazowego oraz Komitet Naukowy¹¹. Zadaniem ich było opiniowanie programu prac i ocena fachowo-

⁶ CAW, I. 342.2.2.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Rozk. dz. nr 6 z dn. 29.12.1925 r. CAW, I. 362.7.2.

¹⁰ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 3 z dn. 31.01.1929 r.

¹¹ Dod. Tjn. do dz. rozk. MSWojsk. nr 7 z dn. 22.07.1930 r., poz. 33 i 34.

techniczna działalności Wojskowego Instytutu Przeciwigazowego.

Od dnia 1 lipca 1935 roku obowiązywała nowa organizacja, w myśl której Wojskowy Instytut Przeciwigazowy został przemianowany na Instytut Przeciwigazowy w składzie¹²: Kierownik, Sekretariat, Samodzielny Referat Zasobów i Regulaminów; działy: administracyjny, chemiczny, obrony biernej, badań lekarskich i ratownictwa, fizykochemiczny i analityczny, sprzętu obrony czynnej oraz pracownia konstrukcyjna.

Instytut Przeciwigazowy kontynuował prace naukowo-doświadczalne nad ulepszaniem sprzętu i materiałów walki chemicznej oraz obrony przeciwigazowej.

*

Całość akt zespołu Instytutu Przeciwigazowego liczy 76 j.a. i została ujęta w 7 grup rzeczowych. Grupę akt ogólnopństwowych reprezentują nieliczne zachowane materiały, wśród których dominują sprawy wynalazków, patentów i normalizacji wojskowych materiałów uzbrojenia. Szczupły wytwór aktowy dotyczy spraw organizacyjnych i szkoleniowych Instytutu. Nieliczne zarządzenia ilustrują programy i wytyczne szkolenia oficerów służby chemicznej. Niewielka część przekazów źródłowych związana jest z gospodarką finansową Instytutu.

Z uwagi na charakter prac, prowadzonych przez Instytut Przeciwigazowy najbardziej cenne dla badacza są archiwalia obrazujące zadania chemicznych środków walki. Zachowane obszernie sprawozdania i referaty informują o pracach badawczych nad wynalazkami nowych substancji chemicznych, ze szczególnym uwzględnieniem prac analitycznych nad amunicją gazową i dymną. Występują też protokoły omawiające zastosowanie gazów bojowych w terenie. Prace badawcze miały na celu opracowanie konstrukcji maski przeciwigazowej o zwiększonym polu widzenia i większej trwałości. Na podstawie tego typu materiałów opracowano warunki techniczne masek przeciwigazowych wz. 32 oraz 38. Z tematyką obrony przeciwigazowej ściśle była związana sprawa budowy schronów przeciwigazowych. Zachowane referaty i prace dyplomowe omawiały problem mechanicznej i chemicznej

¹² CAW, I. 362.1.52.

ich wentylacji. Wśród pozostałych akt działu chemicznego na uwagę zasługują: korespondencja i umowy ilustrujące organizację zbytu surowców i urządzeń technicznych na rynek krajowy i zagraniczny. W omawianym zasobie aktowym znajdują też odzwierciedlenie sprawy budowlane. Zachowane protokoły, sprawozdania i szkice sytuacyjne budynków zawierają opis rozbudowy obiektów budowlanych Instytutu.

Wojskowy Instytut Badań Inżynierii

Na podstawie rozkazu ministra Spraw Wojskowych z dnia 17 września 1927 roku unieważniono obowiązujące składy osobowe Centralnego Zakładu Zaopatrzenia Saperskiego, Centralnych Zakładów Łączności i Centralnych Zakładów Samochodowych i przeorganizowano je na: Instytut Badań Inżynierii, Centralne Składnice Inżynierii i Centralne Warsztaty Inżynierii¹³.

Skład Instytutu Badań Inżynierii przedstawiał się następująco: Kancelaria Ogólna, Biuro Techniczne, Biuro Konstrukcyjne Broni Pancерnej, Laboratoria, Biuro Warunków Technicznych, Komisja Odbiorcza. Za właściwą organizację pracy odpowiedzialny był kierownik. Do zakresu jego obowiązków należało stawianie wniosków w kwestii ustalania typów sprzętu inżynieryjnego (saperskiego, broni pancерnej, samochodowej i łączności). Biuro Techniczne opracowywało pod względem konstrukcyjnym sprzęt inżynieryjny — istniejący i nowo wprowadzany. W jego gestii leżało załatwianie spraw, dotyczących unifikacji i normalizacji sprzętu.

Zadaniem Biura Konstrukcyjnego Broni Pancерnej było prowadzenie studiów badawczych i prac konstrukcyjnych w zakresie zmotoryzowanego sprzętu broni pancерnych. Natomiast laboratoria prowadziły prace badawcze nad materiałami i sprzętem zakupywanym przez kierownictwo centralnych składnic inżynierii. Redagowaniem nowych i uzupełnianiem istniejących warunków technicznych zajmowało się Biuro Warunków Technicznych. Organizacja odbioru sprzętu

¹³ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 26 z dn. 17.09.1927 r., poz. 327.

inżynieryjnego według obowiązujących warunków technicznych należała do Komisji Odbiorczej.

Z dniem 1 października 1930 roku zatwierdzono nowy skład osobowy Instytutu¹⁴.

W marcu 1931 roku zmieniono dotychczasowy podział i zakres obowiązków biur: Technicznego, Warunków Technicznych oraz Konstrukcyjnego Broni Pancерnej w ten sposób, że personel wymienionych biur wszedł w skład: Biura Studiów Motoryzacji, złożonego z trzech wydziałów¹⁵.

Organizacja Instytutu Badań Inżynierii przedstawiała się następująco¹⁶: Kierownik, Kancelaria, Samodzielny Referat Budżetowo-Materiałowy, Biuro Studiów Motoryzacji, Laboratoria.

Z dniem 30 marca 1931 roku Instytutowi Badań Inżynierii nadano charakter Wojskowego Instytutu. Organem kierowniczym został szef Departamentu Zaopatrzenia Inżynierii¹⁷.

Wojskowy Instytut Badań Inżynierii prowadził studia i prace techniczne dla potrzeb wojsk saperskich, samochodowych, łączności i broni pancерnych. Zadania te obejmowały opracowanie projektów konstrukcyjnych, wykonanie prób laboratoryjnych oraz ustalenie szczegółowych warunków technicznych. Instytut przeprowadzał badania kontrolno-odbiorcze, opiniował w zakresie swej fachowej kompetencji wynalazki, nadsyłane przez inne wojskowe instytuty badań¹⁸.

W związku z zarządzeniem II wiceministra z dniem 14 listopada 1934 roku zlikwidowano Wojskowy Instytut Badań Inżynierii i utworzono trzy biura badań technicznych: Broni Pancерnych, Saperów i Wojsk Łączności.¹⁹

*

Akta Wojskowego Instytutu Badań Inżynierii stanowią zespół obejmujący 139

¹⁴ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 30 z dn. 17.09.1930 r., poz. 358.

¹⁵ Rozk. dz. nr 10 z dn. 13.03.1931 r., CAW, I. 342.3.26.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 9 z dn. 30.03.1931 r., poz. 107.

¹⁸ CAW, I. 342.3.15.

¹⁹ Rozk. dz. nr 21 z dn. 22.11.1934 r., CAW, I. 342.3.32.

j.a. z okresu 1927—1934.

Część przekazów źródłowych związana jest z organizacją Instytutu i podziałem pracy wewnątrz poszczególnych komórek. W tej grupie akt występują: regulamin i zasady organizacji tej instytucji, a także okresowe sprawozdania z działalności poszczególnych działów oraz programy zamierzeń perspektywicznych. Zachowały się w komplecie rozkazy od chwili powstania Instytutu aż do czasu jego likwidacji.

Przedmiotem zainteresowania Instytutu były prace normalizacyjne i unifikacyjne sprzętu inżynierskiego, jak również ocena wynalazków i projektów pod względem ich przydatności dla inżynierii wojskowej. Zagadnienia te reprezentują protokoły z posiedzeń Komisji Normalizacyjnej i wykazy norm narzędziowych. Szczupły wytwór aktowy dotyczy, zagadnień szkoleniowych i personalnych. Zachowała się tu jedynie korespondencja dotycząca przyjęć pracowników cywilnych do pracy oraz umowy związane z tą kwestią.

Najliczniejsza grupa akt dotyczy wyposażenia technicznego, w której dominują akta odnoszące się do broni pancernej. Znajdują się tam opisy techniczne, sprawozdania, umowy, protokoły kwalifikacyjne, orzeczenia, będące oceną sprzętu czołgowego. Występujące sprawozdania informują badaczy o postępie prac z modelowymi czołgami; zagadnienie to często ilustrowane jest fotografiami. Ciekawe opisy techniczne dotyczą samochodów i pociągów pancernych — nierzadko z załączonymi rysunkami technicznymi części wymiennych.

W 28 j.a. zgrupowany jest materiał dotyczący samochodów i ich urządzeń technicznych. Należy tu wymienić akta występujące w formie opisów technicznych, poruszające problematykę samochodów osobowych i specjalnych (sanitarnych i terenowych). Liczne orzeczenia fachowe informują o przydatności określonych samochodów do celów przewozowych lub specjalnych. Szczegółowe rysunki techniczne przedstawiają różne urządzenia samochodowe: sprzęgła, skrzynki przekładniowe, układy hamulcowe, osie tylne, kierownice oraz silniki. Spotykamy też oferty firm zagranicznych, dotyczące dostaw oraz usług w zakresie wykonania określonych części wymiennych. W aktach tych znajduje odzwierciedlenie problem surowców i półfabrykatów do taboru samochodowego. Występują wykazy paliw z

odpowiednimi wyliczeniami odnośnie ich zastosowania. Tematykę samochodów zamykają akta ilustrujące pobyt polskiej delegacji w zagranicznych zakładach samochodowych.

Najliczniejsza grupa akt (31 j.a.) dotyczy sprzętu saperskiego. Szczególnie cenne materiały odnoszą się do zasad jego cechowania. Zachowane archiwalia wskazują na wielokierunkowość działalności Instytutu w kwestii prac badawczo-rozwojowych nad sprzętem saperskim. Liczne opisy i rysunki techniczne dotyczą materiału minerskiego oraz urządzeń mostowych i mostów o konstrukcji drewnianej lub żelaznej. Spora część akt informuje o ukończeniu prac modelowych nad windami katarowymi. Projektowano, a następnie wykonywano modele reflektorów przeciwlotniczych i aparatów podsłuchowych.

Nieco skromniejszy wytwór aktowy (13 j.a.) dotyczy sprzętu łączności. Zachowane protokoły wskazują na zaawansowanie prac normalizacyjnych nad aparatami telefonicznymi. Zagadnienie to ilustrują umowy uzupełniane korespondencją na dostawę i odbiór sprzętu telefonicznego, telegraficznego oraz radiotechnicznego. Do ciekawszych dokumentów należy opis techniczny radiostacji polowej typu RKD oraz sprawozdania z dostawy obrączek rodowych dla gołębi pocztowych.

Wymienić należy także nieliczne archiwalia, dotyczące prac badawczych materiałów budowlanych.

Biuro Badań Technicznych Broni Pancernych

Na podstawie rozkazu I wiceministra Spraw Wojskowych z dniem 1 grudnia 1934 roku zostało utworzone Biuro Badań Technicznych Broni Pancernych, w skład którego weszły²⁰: Sekretariat, Dział Projektów i Konstrukcji, Dział Warunków Technicznych, Dział Administracyjno-Handlowy, Laboratoria i Stacja Prób, Warsztat Doświadczalny.

²⁰ Rozk. nr 1 z dn. 28.11.1934 r., CAW, I. 342.4.6.

W związku z mającą nastąpić reorganizacją Biura — w styczniu 1939 roku dokonano podziału Działu Laboratoryjnego na dwie części²¹: Laboratorium Chemiczne i Mechaniczne.

*

Zespół akt Biura Badań Technicznych Broni Pancernych obejmuje archiwalia z lat 1934—1939 w liczbie 100 j.a., stanowiących łącznie 2,75 mb akt. Cały zespół ujęto w odpowiednie grupy rzeczowe.

W związku ze specyficznym charakterem omawianej instytucji — najliczniejsza grupa akt dotyczy zagadnienia broni pancernej, w szczególności zaś: czołgów, samochodów pancernych, sprzętu i wyposażenia technicznego. Obszerny materiał dotyczy czołgów: zwiadowczych, ziemnorodnych, 7-tarczowych i średnich. Zachowane akta przedstawiają opisy techniczne czołgów, ich wyposażenie oraz instrukcje montażu i obsługi. Liczne zarządzenia, uzupełnione korespondencją wskazują na odbycie prób technicznych, w wyniku których wprowadzono cały szereg udoskonaleń w niektórych typach czołgów, niekiedy b. istotnych, np. w czołgu 7 TP zwiększono szybkość przez zmianę kół stożkowych w skrzyni biegów. Zachował się szczegółowo opracowany program prób konstrukcyjno-batalistycznych z 37 mm armatką czołgową typu „Bofors”. Do ciekawszych materiałów należą: katalogi materiałowe, specyfikacje, dotyczące m.in. czołgu typu „Renault”. Liczne protokoły, uwagi i korespondencja wskazują na prace w kierunku odpowiedniego uzbrojenia czołgów TKS. Osobne referaty omawiają konstrukcję nowych działek czołgowych. Obszerny materiał aktowy ilustruje budowę, zasady działania oraz ewentualne przeróbki modernizacyjne czołgu „Vickers”. Należy podkreślić, że występują materiały ukazujące szeroko zakrojone prace badawcze nad sprzętem czołgowym. Opracowano np. rysunki wieżyczek oraz opancerzenia i chłodnice dla niektórych typów czołgów.

Niewielka dokumentacja aktowa dotyczy samochodów pancernych.

²¹ Rozk. nr 2 z dn. 27.01.1939 r. Tamże.

Zachowane materiały w formie sprawozdań, fachowych orzeczeń i opisów traktują o samochodach pancernych typu „CK” oraz instalacji ich urządzeń technicznych. Ważne materiały archiwalne dotyczą pomocniczego sprzętu broni pancernej. Występują tu protokoły z prób drogowych ze sprzętem kołowym i gąsienicowym. Z ciekawszych archiwaliów, obrazujących zastosowanie urządzeń technicznych broni pancernej zachowało się zarządzenie w sprawie wymogów technicznych dla systemów urządzeń broni pancernej, uzupełnione rysunkami zestawieniowymi i pomocniczymi części urządzeń technicznych.

Następna grupa akt dotyczy samochodów oraz urządzeń, surowców i półfabrykatów samochodowych. W aktach tych spotykamy charakterystykę techniczną samochodów ciężarowych: „Chevrolet”, „Tatra”, „Berliet”. Dalsze dokumenty z tej grupy dotyczą ciągników, traktorów i przyczep. Szczególnie interesujące materiały zapoznają nas z ciągnikami: kołowymi, gąsienicowymi i półgąsienicowymi. Sporo miejsca zajmują sprawozdania i korespondencja dotycząca prób badawczych z ciągnikami firm: „Latii M 2”, „Austro-Daimler” oraz „Hanomag”. Prace badawcze ukierunkowane były również na produkcję przyczep czołgowych i artyleryjskich.

Skromny jest stan ilościowy źródeł, odnoszących się do zagadnień organizacyjnych, szkoleniowych, personalnych i finansowych. Z ważniejszych materiałów należy wymienić zachowany komplet rozkazów od chwili powstania instytucji, aż do września 1939 roku.

Biuro Badań Technicznych Saperów

W świetle zachowanych materiałów archiwalnych powstanie Biura Badań Technicznych Saperów datuje się od 22 listopada 1934 roku; wówczas to zostali mianowani kierownicy działów tej instytucji — w większości przeniesieni z byłego Wojskowego Instytutu Badań Inżynierii²². Skład organizacyjny Biura Badań Technicznych Saperów tworzyły następujące działy²³: Dział I — Kierownictwo i

²² Rozk. nr 1 z dn. 1.12.1934 r., CAW, I. 342.5.8.

²³ CAW, I. 342.5.7.

sekretariat, Dział II — Projektów i Konstrukcji, Dział III — Warunków technicznych, Dział IV — Administracyjno-Handlowy, Dział V — Laboratoria.

Biuro Badań Technicznych Saperów prowadziło prace techniczno-badawcze dla potrzeb wojsk saperskich i innych broni w zakresie sprzętu zaopatrzenia saperskiego.

Na podstawie zachowanych materiałów archiwalnych należy sądzić, że organizacja Biura do roku 1939 pozostała bez zmian.

*

Zespół akt Biura Badań Technicznych Saperów zawiera akta z lat 1934—1939 i liczy ogółem 57 j.a. Całość akt zespołu została ujęta w 6 grup rzeczowych. Najliczniejszą jest grupa akt dotycząca sprzętu saperskiego: wodnego, mostowego oraz minerskiego. Zachowane sprawozdania, plany, rysunki, opisy techniczne, obliczenia, instrukcje obsługi i montażu urządzeń — przedstawiają kierunki prac badawczych nad mostami: kolejowo-drogowymi, lekkimi na łodziach brezentowych oraz pontonowymi. Znajdujące się tam protokoły komisji kwalifikacyjnych wskazują na zmiany konstrukcyjne w celu ulepszeń i modernizacji sprzętu mostowego. Zagadnienie to uzupełniają opisy prób technicznych mostów na obciążenie ruchome. Sprawy sprzętu i materiału minerskiego przedstawiają: dokumenty patentowe na minę samoczynną, programy oraz wyniki z prób na ćwiczeniach letnich wraz z opisami zapalników do miny przeciwczołgowej, min podrzucanych oraz min granatów, a także minerskich zapalników elektrycznych. Występujące instrukcje zaznają badaczy ze sposobem użycia i kontroli tego sprzętu.

Spora część materiału aktowego dotyczy sprzętu podsłuchowego i reflektorów saperskich. Zachowane protokoły, opisy techniczne oraz wyniki badań przedstawiają nasłuchowniki firm: „CP Goerz”, „Sperry”, „Sautter Harle” oraz „Tepas”. Część tych materiałów aktowych reprezentowana jest w formie fotografii, rysunków, druków oraz wizytówek reklamowych.

Ciekawymi dokumentami są instrukcje Obsługi oraz rysunki techniczne związane z elektrowniami polowymi typu: EP III, EP II oraz EPZ.

Wśród akt o charakterze organizacyjnym znajdują się sprawozdania oraz instrukcje określające zakres czynności poszczególnych komórek Biura, a także raporty z ich działalności. Ważną pozycję w tej grupie zajmują rozkazy z lat 1935—1939.

Sprawy szkoleniowe i personalne — to głównie plany, wytyczne w sprawie organizacji kursów i ćwiczeń doświadczalnych oraz wykazy imienne oficerów, podoficerów i pracowników cywilnych.

W grupie akt zaopatrzenia materiałowego zawarte są zarządzenia dotyczące podziału kredytów oraz projekty preliminarza budżetowego.

Biuro Badań Technicznych Wojsk Łączności

Początki powstania Biura Badań Technicznych Wojsk Łączności datują się od 14 listopada 1934 roku²⁴. Wówczas to zarządzeniem II wiceministra nastąpiła likwidacja Wojskowego Instytutu Badań Inżynierii i utworzono trzy biura badań technicznych: Broni Pancernych, Saperów oraz Wojsk Łączności²⁵.

Niewielka ilość zachowanego wytworu aktowego uniemożliwiła odtworzenie organizacji instytucji i zasad jej działalności.

*

Zespół akt Biura Badań Technicznych Wojsk Łączności zawiera akta z lat 1934—1939 i liczy ogółem 9 j.a. Występują tu materiały o jednolitym charakterze. Dotyczą one sprzętu i urządzeń łączności. Ilustrują je opisy techniczne z załączonymi rysunkami.

Instytut Techniczny Lotnictwa

²⁴ CAW, I. 342.3.32.

²⁵ Tamże.

Powstanie Instytutu Badań Technicznych Lotnictwa poprzedzała działalność Wojskowej Centrali Badań Lotniczych, której etat z dnia 11 października 1921 roku przewidywał²⁶: 1. Laboratorium Aerodynamiczne, 2. Laboratorium Oddziału Wytrzymałości Tworzyw Lotniczych.

W czerwcu 1923 roku nastąpiło przemianowanie plutonu doświadczalnego Wojskowej Centrali Badań Lotniczych na sekcję doświadczalno-transportową, której celem było dokonywanie lotów doświadczalnych oraz transport płatowców z fabryk²⁷.

W myśl „Tymczasowej instrukcji organizacyjnej służby lotnictwa” z dnia 10 maja 1926 roku²⁸ — ogólne kierownictwo lotnictwa należało do ministra Spraw Wojskowych. Wspomniana instrukcja wymienia Instytut Badań Technicznych Lotnictwa jako jedną z centralnych formacji służby lotnictwa w następującym składzie organizacyjnym: Kierownictwo, Stacje doświadczalne, Laboratoria, Warsztaty doświadczalne.

Instytut Badań Technicznych prowadził prace badawcze nad konstrukcjami samolotów i własnościami materiałów lotniczych, balonowych i meteorologicznych. Propagowanie wydawnictw, sporządzanie komunikatów informacyjnych dla formacji lotniczych oraz współpraca z instytucjami cywilnymi — należało do kompetencji Instytutu.

Z dniem 6 czerwca 1929 roku na mocy rozkazu MSWojsk. wprowadzono nową organizację aeronautyki na stopie pokojowej natomiast sama organizacja Instytutu nie uległa zasadniczej zmianie²⁹. Organem kierowniczym w stosunku do Instytutu był Departament Aeronautyki³⁰.

W listopadzie 1935 roku nastąpiła nowa organizacja lotnictwa, która przewidywała uzgadnianie organizacji instytucji i formacji centralnych aeronautyki z Departamentem Dowodzenia Ogólnego MSWojsk.³¹

Skład organizacyjny Instytutu Badań Technicznych Lotnictwa przedstawiał

²⁶ CAW, I. 342.7.5.

²⁷ Tamże.

²⁸ CAW, Wydział Ogólno-Mobilizacyjny Oddziału I Sztabu Głównego, (dalej cyt. O.I.S.G.), t. 7.

²⁹ CAW, Wydz. Og. Org. O.I.S.G., t. 1.

³⁰ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 9 z dn. 30.03.1931 r., poz. 107.

³¹ CAW, O. IV S.G., t. 111.

się następująco³²: Kierownictwo, Sekretariat, Oddział Administracyjno-Rachunkowy, Oddział Techniczny, Oddział Samolotów, Oddział Silników, Oddział Wyposażenia, Oddział Płatowców, Oddział Technologiczny.

Na podstawie rozkazu MSWojsk. z dniem 1 sierpnia 1936 roku zarządzono przemianowanie Departamentu Aeronautyki na Dowództwo Lotnictwa, zaś Instytutu Badań Technicznych Lotnictwa na Instytut Techniczny Lotnictwa³³. Organizacja wewnętrzna Instytutu pozostała bez zmian.

*

Zespół akt Instytutu Technicznego Lotnictwa liczy 15 j.a. i obejmuje akta z lat 1923—1939. Najistotniejsze materiały dotyczące spraw organizacyjnych nie zachowały się. Główna problematyka odnosi się do spraw lotniczego sprzętu pokładowego, silników lotniczych i części zapasowych do nich, a także do surowców i półfabrykatów lotniczych. Rezultatem prac badawczych Instytutu było sporządzenie dokładnych opisów technicznych — określonych gatunków stali, stopów aluminiowych, blach, rur oraz paliw lotniczych.

Instytut Badań Lekarskich Lotnictwa

W związku z potrzebą zapewnienia stałego nadzoru lekarskiego nad personelem lotnictwa, jak również celem racjonalnego szkolenia oficerów i szeregowych lotniczej służby zdrowia — z rozkazu ministra Spraw Wojskowych — z dniem 7 stycznia 1928 roku utworzono Centrum Badań Lotniczo-Lekarskich przy Instytucie Badań Technicznych Lotnictwa o następującym składzie osobowym³⁴: kierownik, zastępca, internista i neurolog, okulista, otolaryngolog, chirurg- rentgenolog, chemik-bakteriolog, psychotechnik, technik-mechanik, personel

³² Tamże.

³³ CAW, Wydz. Og. Org. O.I.S.G., t. 1.

³⁴ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 1 z dn. 7.01.1928 r., poz. nr 1.

pomocniczy. Rozkaz przewidywał również wcielenie dotychczas istniejącej sekcji lotniczo-lekarskiej przy Instytucie Badań Technicznych Lotnictwa do Centrum. Natomiast centrale badań lotniczo-lekarskich przy Szpitalu Szkolnym Oficerskiej Szkoły Sanitarnej i szpitalach okręgowych w Krakowie, we Lwowie i Poznaniu zostały zlikwidowane, a ich zadania przeszły do Centrum Badań Lotniczo-Lekarskich³⁵.

Zadaniem tej instytucji było prowadzenie badań lekarskich (wstępnych, okresowych i okolicznościowych) w lotnictwie wojskowym i cywilnym. Ustalenie metodyki badań lotniczo-lekarskich, prowadzenie prac naukowo-doświadczalnych w zakresie medycyny lotniczej oraz współpraca z właściwymi działami Instytutu Badań Technicznych Lotnictwa, szkolenie lekarzy, poprzez organizację specjalistycznych kursów — wszystko to należało do kompetencji Centrum Badań Lotniczo-Lekarskich.

W celu opracowania i ustalenia wytycznych dla prowadzenia badań w zakresie fizjopatologii i higieny lotnictwa na wniosek Komitetu Propagandy Medycyny Lotniczej w Polsce została powołana Rada Naukowa Lotniczo-Lekarska przy Centrum Badań Lotniczo-Lekarskich³⁶. Głównym jej zadaniem było nadanie właściwego kierunku pracom i badaniom prowadzonym w Centrum Badań Lotniczo-Lekarskich.

Na mocy rozkazu MSWojsk. zarządzono z dniem 1 sierpnia 1936 roku przemianowanie Centrum Badań Lotniczo-Lekarskich na Instytut Badań Lekarskich Lotnictwa³⁷, w składzie: kierownik, sekretariat; gabinety: internistyczny, neurologiczny, okulistyczny, otolaryngologiczny, chirurgiczno-rentgenologiczny; pracownie: fizykochemiczna i kliniczna, fizjologiczna, psychotechniczna, referat bezpieczeństwa lotu i higieny lotniczej.

*

Akta zespołu Instytutu Badań Lekarskich Lotnictwa oprócz skromnego

³⁵ Tamże.

³⁶ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 1 z dn. 9.01.1931 r., poz. 10.

³⁷ CAW, Wydz. Og. Org. O.I. S.G., t. 1.

wykazu uposażeń personelu wojskowego i cywilnego nie zachowały się. W sumie została zinwentaryzowana 1 j.a. z okresu 1937—1938.

Instytut Techniczny Intendentury

Powstanie Instytutu Technicznego Intendentury poprzedza działalność Biura Badań Technicznych Intendentury, które zostało zorganizowane z dniem 1 lipca 1924 roku w następującym składzie organizacyjnym³⁸: Kierownik i Kancelaria, pracownice: działu żywnościowego, mundurowego, kwaterunkowego i Laboratorium.

Do zadań Biura należało opracowanie norm i typów materiałów intendenckich, katalogów, opisów technicznych, jak również prowadzenie prób i badań nad sprzętem i materiałami zaopatrzenia intendenckiego. Biuro Badań Technicznych Intendentury zostało bezpośrednio podporządkowane Departamentowi Intendentury MSWojsk., wykonując jego zlecenia.

Z dniem 1 marca 1928 roku Biuro Badań Technicznych Intendentury zostało przemianowane na Instytut Techniczny Intendentury³⁹, który równocześnie został rozbudowany przez przejęcie urzędzeń i zbiorów naukowych Wyższej Szkoły Intendentury.

Z dniem 1 grudnia 1928 roku zarządzone wprowadzenie nowej organizacji Instytutu⁴⁰, z tym, że funkcjonował on w myśl nowych zasad dopiero od 1 kwietnia 1929 roku⁴¹.

Z dniem 1 listopada 1936 roku dokonano wewnętrznej reorganizacji Instytutu Technicznego Intendentury ustanawiając następujący podział organizacyjny⁴²: Kierownik, Sekretariat, Samodzielny Referat Administracyjny, Dział Żywnościowy, Dział Mundurowy, Dział Kwaterunkowy, Samodzielny Referat Urzędzeń Technicznych, Laboratorium.

³⁸ CAW, Kanc. Szefa Szt. Gł., t. 30.

³⁹ CAW, Kanc. Szefa Szt. Gł., t. 19.

⁴⁰ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 34 z dn. 4.12.1928 r., poz. 366.

⁴¹ Tamże.

⁴² Rozk. wewn. nr 10 z dn. 16.10.1936 r., CAW, I. 342.9.2.

Instytut Techniczny Intendentury prowadził prace badawcze, opiniował technologiczną stronę produkcji wojskowych i prywatnych zakładów dla potrzeb służb intendentury.

*

Akta Instytutu Technicznego Intendentury stanowią zespół obejmujący 29 j.a. z okresu 1924—1929. W przeważającej części występują akta dotyczące Określenia warunków technicznych ha materiały intendenckie dla potrzeb wojska. W tej grupie akt znajdują się sprawy dotyczące wyżywienia ludzi, umundurowania oraz wyposażenia kwaterunkowego. Szczegółowe katalogi i opisy normują sprawy technologii produkcji materiałów mundurowych, ubrania, bielizny, pościeli, obuwia, sprzętu pomieszczeniowego. Tematykę tę uzupełniają prace egzaminacyjne, podręczniki oraz praca dyplomowa — charakteryzujące zadania parku intendentury. Całość zespołu zamykają akta dotyczące uposażeń wojskowych i pracowników cywilnych.

*

*

*

W artykule zostały omówione zespoły akt dziewięciu instytutów i biur technicznych. Akta są ostatecznie uporządkowane, posiadają inwentarze ciągle oraz wstępy pokazujące główne przemiany organizacyjne, jakie następowały w okresie ich działalności, a także metody porządkowania i charakterystyki archiwalne zespołów. W niniejszym omówieniu ograniczono się tylko do pokazania najważniejszych zmian w strukturze i działalności instytucji technicznych. Również z konieczności ograniczono się do ogólnego omówienia zawartości aktowej, wytworzonej przez wymienione instytuty i biura techniczne, a przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym. Należy sądzić, że informacja o zawartości tych zespołów pozwoli na przybliżenie badaczom występujących w nich bardzo interesujących i wartościowych archiwaliów.